

В. Д. Бялик,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці

ЕПІСТЕМІЧНИЙ ВИМІР ЛІНГВОКОНЦЕПТУ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розглядається проблема визначення концепту в лінгвістиці як епістемічного утворення. Особлива увага приділяється підходам до його трактування в когнітивній лінгвістиці з огляду його інформаційно-знаннєвого складника та окреслюються можливі способи його дослідження.

Ключові слова: концепт, концептуалізація, епістемологія, фрейм, граф, когніція, когнітивна лінгвістика.

В статье рассматривается проблема определения концепта в лингвистике как эпистемического образования. Особое внимание уделяется к подходам его интерпретации в когнитивной лингвистике с точки зрения его информационно-знаниевой составляющей и указываются возможные пути его исследования.

Ключевые слова: концепт, концептуализация, эпистемология, фрейм, граф, когнициция, когнитивная лингвистика.

The article dwells on the problem of determining a concept in linguistics as an epistemic formation. Major emphasis is laid on the approaches to its interpretation in cognitive linguistics, its information and knowledge constituent being taken into account. The possible ways of a linguistic concept research have been outlined.

Key words: concept, conceptualization, epistemology, frame, graph, cognition, cognitive linguistics.

У сучасній лінгвістиці концепт постає стрижневим поняттям, яке як термін все частіше використовується дослідниками, які займаються проблемами мовних когніцій. Концепт є основним семантичним поняттям у когнітивній лінгвістиці, і саме цим когнітивна лінгвістика найбільшою мірою відрізняється від інших напрямів дослідження семантики (логічного, структурного тощо). Поняття концепту поки що не має однозначного визначення [1; 2; 4; 6; 9; 12; 15; 17 та ін.]. Під ним розуміють ментальний прообраз (нерозчленоване уявлення про об'єкт), ідею поняття і навіть саме поняття. Він має двояку сутність – психічну та мовну [9; 19; 20]. З одного боку, це ідеальний образ, чи, точніше, прообраз, що уособлює культурно зумовлені уявлення мовця про світ, з іншого – він має певну назву у мові. Ця характеристика концепту повною мірою відображається у слові, котрий називає концепт, є його номінативною ознакою, а з іншого боку, містить певну інформацію про нього.

Мета статті теоретично обґрунтувати сутність лінгвоконцепту та вказати можливі шляхи його опису у лінгвістичних дослідженнях.

Виклад основного матеріалу. Сама природа концепту не є гомогенною і може бути представлена структурами різної складності. Одні вчені вважають, що найпростіші концепти – це представлені одним словом, а більш складні – ті, які представлені у словосполученнях і реченнях. Інші вбачають найпростіші концепти у семантичних ознаках, або маркерах, виявлених у процесі компонентного аналізу лексики. Треті переконані, що аналіз лексичних систем мов може призвести до виокремлення невеликої кількості «примітивів» (як, наприклад, «хтось», «щось», «річ», «місце» тощо в дослідженнях А. Вежицької), комбінацією яких можна описати надалі весь словниковий запас мови. На нашу думку, найбільш прийнятною є компромісна точка зору, яка передбачає, що частина концептуальної інформації має мовну «прив'язку», тобто виражається мовними засобами, а частина цієї інформації представлена у психіці людини ментальними репрезентаціями іншого типу – образами, картинками, схемами тощо.

Концепти зводять розмаїтість спостережуваних і уявлюваних явищ до чогось єдиного, підводячи їх під одну рубрику. Вони дозволяють зберігати знання про світ і виявляються будівельними елементами концептуальної системи, сприяючи обробці суб'єктивного досвіду шляхом підведення інформації під певні вироблені суспільством категорії й класи. Багато вчених вважають, що кращий доступ до опису й визначення природи концептів забезпечує мова [див. 5; 6; 8; 9]. Наприклад, у ситуації номінації, коли мовець іменує об'єкт, не вдаючись до інвентаря існуючих найменувань, а створює нове позначення для такого поняття, як агент за допомогою словотвірних засобів, підведення під категорію вимагає використання універсального концепту – категоризатора, яким, відповідно до думки О. М. Позднякової, в англійській мові варто вважати слова «person», «someone», «one» [16, с. 72].

Для утворення концептуальної системи мови необхідно передбачити існування деяких вихідних, чи первинних концептів, з яких надалі розвиваються всі решта: концепти як інтерпретатори смислу підлягають подальшому уточненню і модифікації. Концепти спочатку постають як неаналізовані сутності, але потім, ставши частиною системи, потрапляють під вплив інших концептів і видозмінюються самі (наприклад, англійські концепти «TABLE», «CHAIR», «SOFA» інтерпретуються як елементи меблів, з одного боку, а з іншого – подібноються, вказуючи на особливості їх призначення та функцій – «DINING-ROOM TABLE», «FOLDING TABLE», «ARMCHAIR», «CHAIR-BED», «CHAISE LONGUE»; «COUCH», «DIVAN-BED» чи, наприклад, концепти «RED», «CRIMSON», «SCARLET» з одного боку інтегруються як ознака кольору, а з іншого – подібноються, вказуючи на інтенсивність кольору).

Таким чином, можна стверджувати, що моделювання світу у свідомості людини здійснюється за допомогою концептів – дискретних змістових одиниць колективної свідомості, що відображають предмет реального / ідеального світу і збережених у національній пам'яті носіїв мови у вербально позначеному вигляді [1, с. 12].

Структура концепту описується також за допомогою польового підходу, коли в його складі виокремлюють ядро й периферію. Ядро окреслює коло предметів, які можуть бути названі даним предметом. Периферію

складають конотації (оцінні, емоційні, стилістичні відтінки значення, які можуть бути знайдені в словниковій дефініції») й асоціативні ознаки. Асоціація визначається як «зв'язок між окремими уявленнями, при якому одне з уявлень викликає інше» [18, с. 78]. В основі асоціативних ознак лежать процеси метафоризації й переносу значень.

Комплексний підхід, який розробляють С. Х. Ляпін і В. І. Карасик, розглядає концепт як «смысловий квант (виділено нами. – Б.В.) людського буття у світі, який, залежно від конкретних умов, перетворюється в різні спеціалізовані формоутворення, «гештальти буття...» [7, с. 361; 11, с. 6]. Концепт як квант знання визнають багато лінгвістів, які вважають, що у ньому міститься знання про світ, яке переживає людина [2; 7, с. 361 та ін.].

Цілком можна погодитись з О. С. Кубряковою, що існують принаймні два ракурси розгляду концептів: власне мовний, «коли ми хочемо дати їм дефініції як окремим словам», і концептуальний, коли ми прагнемо роз'яснити, яким оперативним одиницям нашої свідомості або ж ментальним в ній репрезентаціям вони відповідають [8, с. 84]. Дуже близькою до цього твердження є думка Л. Г. Панової, котра також виділяє «два підходи до опису» мовних одиниць: «опис словникових дефініцій» того або іншого слова, взятих із різних джерел, їх подальший аналіз і «аналіз сполучуваності даного слова» (концепту) в різних художніх текстах [14, с. 167].

Однак варто зазначити, що не всі лінгвісти вважають концепт предметом наукового лінгвістичного дослідження (напр., Ю. О. Сорокін вважає його «квазіметодологічною категорією» [19, с. 292], а В. В. Левицький «фантомною категорією», яка існує тільки у фантазії дослідника і позбавлена чітких меж для об'єктивного виміру [10, с. 114]), що може бути прийнятним, оскільки, як зазначає А. М. Приходько, концепт є «семіотично дисперсним» [17, с. 103] і «мовна об'єктивація певного концепту не має однозначної прив'язки до певного слова» [17, с. 104], а тому необхідно враховувати план змісту (інтеріоризації) і план вираження (екстеріоризації) концепту, де план змісту може бути представлений як ментальне утворення, тоді як план вираження завжди репрезентований у знаковій формі [17, с. 104]. Ця знакова форма характеризується складною структурою плану змісту, який передбачає ієрархію значення у його співвідношенні до знання.

Поняття концепту відповідає уявленню про ті смисли, якими оперує людина в процесі мислення і які відображають зміст досвіду і з н а н н я (розбивка наша. – Б.В.), зміст результатів усієї людської діяльності і процесів пізнання світу у вигляді наших «к в а н т і в з н а н н я (розбивка наша. – Б.В.)» [3, с. 51]. Таким чином, концепти дозволяють зберегти знання про світ, з одного боку, а з іншого – є твірними елементами концептуальної системи, сприяючи обробці об'єктивного досвіду шляхом підведення інформації під певні вироблені мовною спільнотою категорії і класи і виражаються мовними засобами.

Видається доречним враховувати всі відображені у різних підходах особливості дослідження лінгвоконцепту, при цьому, на нашу думку, головною повинна визначитися знаннево-інформаційна складова у лінгвістичних когнітивних дослідженнях. Отже концепт, на нашу думку, треба розуміти як будь-яку дискретну змістову одиницю колективної свідомості, яка відображає предмет реального чи ірреального світу, котрий зберігається у національній пам'яті носіїв мови у вигляді пізнаного субстрата, несе відповідну інформацію про навколишній світ мовної особистості і виражається мовним знаком. Таке розуміння концепту близьке, загалом, до епістемологічно-інформаційного підходу і не заперечує, зрештою, й інші підходи до вивчення його сутності.

У сучасних лінгвістичних студіях, зорієнтованих на когнітивну парадигму вивчення мовних явищ, концепт як базовий складник лінгвістичного знання описується за різними моделями. Так, наприклад, С. А. Жабогінська вважає, що прикладом концептуального аналізу в аспекті фрейм-схем може бути виявлення інформаційних структур, які відстежуються у лексичних сигніфікативних значеннях [5, с. 3–11], а сам концептуальний аналіз спрямований на виявлення інформаційних блоків та їх реляцій, які формують мовну картину світу [5, с. 3].

Заслугує на увагу алгоритм опису концепту В. А. Масловою, яка слідом за Р. М. Фрумкіною [22, с. 85–101] розрізняє ядро і периферію концепту [13, с. 3–29]. Ядром концепту, виступає в такому разі, виступає с л о в н и к о в е з н а ч е н н я ЛК (розбивка наша. – Б.В.), оскільки матеріали тлумачних словників пропонують досліднику величезні можливості у плані розкриття змісту концепту, у виявленні специфіки його мовного вираження. Роль дефініції або пояснення при розгляді когнітивних явищ у мові відзначається й іншими лінгвістами (див. [8, с. 181–195]).

Периферія концепту репрезентована суб'єктивним досвідом, різними прагматичними та аксіологічними складниками ЛК, конотаціями та асоціаціями. Певною мірою асоціативні зв'язки відображаються у тезаурусах.

Для встановлення смислового обсягу (об'єму) концепту необхідно визначити референтну ситуацію, до якої належить даний концепт, а при наявності тексту ця операція здійснюється на його основі. Важливим є також встановлення місця даного концепту у МКС і мовній свідомості нації через звернення до енциклопедичних і лінгвістичних словників; при цьому словникову статтю, як зазначалося раніше, вважаємо ядром концепту. Виявленню особливостей концепту може сприяти звернення до етимології ЛК і врахування шляхів генези мовного знання у ньому. Оскільки словникові статті дають лише найзагальніше уявлення про значення слова, а енциклопедичні словники – про поняття, необхідно залучити до аналізу найрізноманітніші контексти: художні, наукові, філософські, публіцистичні тощо [13, с. 45–47]. У залежності від типу концепту дещо іншою буде й методика його опису. Відомо, що є різні типи структур представлення знань – схема, фрейм чи сценарій, картинка чи мисленнєвий образ, скрипт тощо. Їх об'єднує те, всі вони є сукупністю інформації, що зберігається у пам'яті, яка забезпечує адекватну когнітивну обробку стандартних ситуацій. Це організація уявлень, які зберігаються у пам'яті, структура знання, інформація про певний фрагмент людського досвіду

(наприклад, святкування дня народження). Таке знання включає: а) лексичне значення, б) енциклопедичне знання предмета, в) екстралінгвістичне знання. Фрейм організовується довкола певного ядра і тому містить інформацію, яка асоціюється з ядром. [13, с. 45–47].

Різні концепти здатні передавати різну концептуальну інформацію – від елементарних до складних концептуальних структур найвищого ступеня абстракції, а тому є завжди епістемічно марковані сутності. Визначення типу концепту залежить, загалом, від встановлення референтної ситуації, до котрої належить концепт [13, с. 45–47]. З іншого боку, якщо слово визначається одиницею системи й носієм смислу, то можна виокремити такі аспекти цієї системи: зовнішній (зв'язок слова з іншими словами через тематичні групи), внутрішній (зв'язок ЛСВ у середині лексеми), глибинний (структура і зміст лексичного значення).

Ядро концепту та концептуальні зв'язки часто подають у вигляді семантичних мереж чи сіток. Семантичні мережі (сітки, графи) віддавна використовуються у наукових дослідженнях. Ще грецький філософ Порфирій (III ст.н.е.) використовував графічне представлення Аристотелевих категорій у вигляді графу, а згодом Раймунд Луллій (14 ст.) у своїй *Arts Magna* та Дж.Бруно у системі штучної пам'яті (16 ст.) розвивали ідею графічного представлення інформації про світ та ментальні процеси і, таким чином, заклали підвалини для теоретичного обґрунтування застосування семантичних мереж як інструментарію людського пізнання. Широкого використання семантичні мережі набули у зв'язку з ідеями Ч. Пірса, які втілилися у вигляді екзистенціальних графів, а потім трансформувалися та вдосконалювалися у теоретичних засадах семантичного та концептуального моделювання мовних явищ у дослідженнях філософів, фахівців із штучного інтелекту, сучасних мовознавців (див. праці Ч. Пірса, М. Р. Куїлліана, Дж. Сови, Г. Скрегга, Е. Ф. Скороходька, С. А. Жаботинської та ін.).

На нашу думку, лінгвоконцепт можна експліцитно представити як фрейм чи фрейм-схему у вигляді графа деревоподібного типу із бінарними відношеннями, котрий відображає ядро концепту. Обмеження бінарністю семантичних реляцій диктується передовсім усталеною традицією формалізації процедур у точних науках (пор. двійковий код у комп'ютерних науках) для зручності отримання достовірних даних. При наявності n -нарних відношень останні можуть трактуватись як кластерні, котрі надалі можуть також поділятися за бінарним принципом. Вузли графа відповідають слотам фрейму, котрі містять певний квант інформації про концепт, а дуги (ребра) вказують на відношення (взаємозв'язки) між квантами. Фрейм-схема характеризується ієрархічною побудовою, у якій кванти інформації розташовуються відповідно до рангу їх інформаційного (семантичного) навантаження. Усі кванти, представлені у фрейм-схемі, взаємопов'язані і можуть передавати відповідну інформацію про концепт та його ядро.

У запропонованій фрейм-схемі за замовчуванням усі лівобічні кванти – вербалізовані складники концепту позначають відоме знання, тоді як правосторонні – нове знання, яке міститься в концепті. Таким чином, фрейм-схема передає тема-рематичні та гіперо-гіпонімічні відношення типу АКО («a kind of») чи ISA («is a») у лівобічній частині та конкретизуючі (специфічні, рематичні, видові) відношення у правобічній частині [пор. 72; 251; 430; 432].

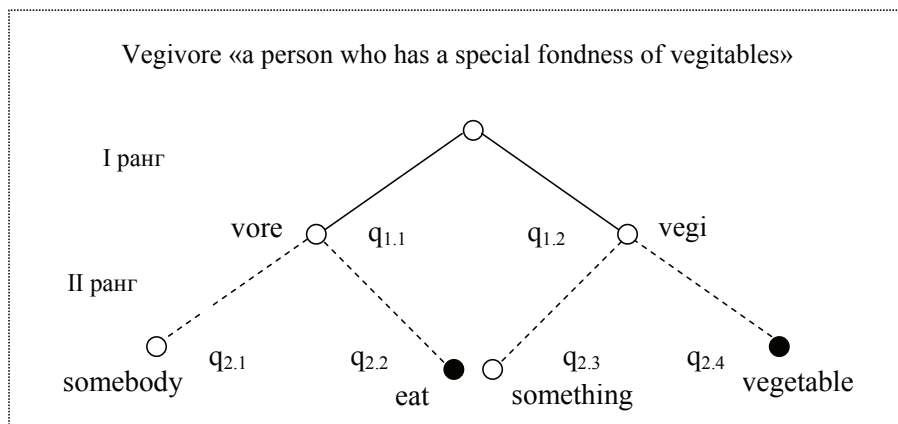

Рис. 2.1.2 Фрейм-схема ЛК «vegivore»

Зміст вербалізованого концепту може уточнюватися за енциклопедичними або ж тлумачними словниками, що призводить до його інтерпретації шляхом концептуального розширення деревоподібного графа в результаті врахування імпліцитних смислів. У цьому випадку частина графа, у якому відбувається його концептуальне розширення, представлена ребрами (дугами), позначеними пунктирною лінією:

Часто фрейм-схема у вигляді деревоподібного графа для експліцитної презентації вербалізованого концепту може підлягати концептуальному розширенню у випадках позначення імені концепту скороченнями, телескопічними утвореннями чи словоскладанням.

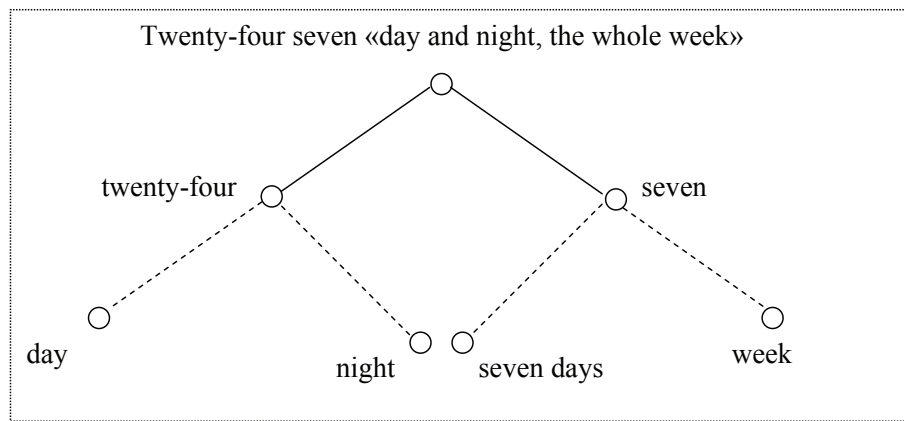

Рис. 2.1.3 Фрейм-схема ЛК «twenty-four seven»

Висновки та перспективи дослідження. Експліцитна презентація лінгвоконцепту у вигляді деревоподібного графа уможливило відображення зв'язків між квантами інформації, які цей концепт містить, та може надалі використовуватись у процесі моделювання механізму ментальної репрезентації мовної дійсності.

Література:

1. Аскольдов С. А. Концепт и слово / С. А. Аскольдов // Русская словесность : От теории словесности к структуре текста: [антология]. – М. : Academia, 1997. – С. 267-279.
2. Бялик В. Д. Епістемологія лексичного квантора: монографія / В. Д. Бялик. – Чернівці : Золоті литаври, 2012. – 420 с.
3. Гинецинский В. И. Знание как категория педагогики / В. И. Гинецинский. – Л. : ЛГУ, 1989. – 144 с.
4. Демьянков В. З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода / В. З. Демьянков // ВЯ. – 1994. – № 4. – С. 17-33.
5. Жаботинская С. А. Когнитивная лингвистика: принципы концептуального моделирования / С. А. Жаботинская // Лінгвістичні студії. – Черкаси : Січ, 1997. – 198 с. – Випуск 11. – С. 3-11.
6. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ: типы фреймов / С. А. Жаботинская // Вісник Черкаського університету. – Черкаси, 1999. – Вип. 11. – С. 12-25. – (Серія: Філологічні науки).
7. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – [2-е изд.]. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
8. Кубрякова Е. С. К вопросу о природе объяснений в лингвистике / Е. С. Кубрякова // В поисках сущности языка: Когнитивные исследования / Ин-т языкознания РАН. – М. : Знак, 2012. – 208 с. – С. 181-195. – (Разумное поведение и язык. Language and Reasoning).
9. Кубрякова Е.С. Концепт / Е. С. Кубрякова // Краткий словарь когнитивных терминов. – М. : МГУ, 1996. – С. 90-93.
10. Левицкий В. В. Семасиология / В. В. Левицкий. – Вінниця : Нова книга, 2006. – 512 с.
11. Ляпин С. Х. Концептология: к становлению подхода / С. Х. Ляпин, В. И. Карасик // Концепты. Научные труды Центроконцепта. – Архангельск : Изд-во Поморского университета, 1997. – Вып. 1. – С. 11-35.
12. Мартынюк А. П. Концепт в структуре значения коммуникативного знака / А. П. Мартынюк // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2003. – № 586. – С. 112-116. – (Серія «Романо-германська філологія»).
13. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : [учеб. пособие] / В. А. Маслова. – 2-е изд. – Мн. : ТетраСистемс, 2005. – 256 с.
14. Панова Л. Г. Грех как религиозный концепт / Л. Г. Панова // Логический анализ языка. Языки этики. – М. : Языки русской культуры, 2000. – С. 167-177.
15. Пименова М. В. Концептуальные исследования. Введение : учеб. пособие / М. В. Пименова, О. Н. Кондратьева. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2011. – 176 с.
16. Позднякова Е. М. Nomina agentis: когнитивные принципы организации категории / Е. М. Позднякова // Общие проблемы строения и организации языковых категорий : материалы научн. конф. – М. : РАН, 1998. – С. 128-130.
17. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
18. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке. Монографічне видання. / О. О. Селіванова – Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. – 488 с.
19. Сорокин Ю. А. Две дискуссионные реплики по поводу когнитивного «бума» / Ю. А. Сорокин // Проблемы вербализации концептов в семантике языка и текста. – Волгоград: Перемена, 2003. – Ч. 1. – С. 283-294.
20. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры : Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М. : Языки русской культуры, 1997. – 824 с.
21. Степанов Ю. С. Семиотика концептов / Ю. С. Степанов // Семиотика : Антология / Сост. Ю. С. Степанов. – М. : Языки русской культуры, 2001. – С. 603-612
22. Фрумкина Р. М. Представление знаний как проблема / Р. М. Фрумкина и др. // ВЯ, 1990. – № 6. – С. 85-101.